

TAMARA GRACZYKOWSKA

KLECHA, KSIĘŻULEK, OPRYSZEK W SUTANNIE:
UWAGI O ANTYRELIGIJNEJ POLITYCE WŁADZ RADZIECKICH
WOBEC KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO
W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM (NA MATERIALE
MOSKIEWSKIEJ GAZETY *TRYBUNA RADZIECKA*)

Zwycięstwo rewolucji październikowej w 1917 r. zapoczątkowało proces daleko posuniętych ograniczeń w sferze życia religijnego w ZSRR, które praktycznie doprowadziły do likwidacji Kościoła katolickiego w państwie radzieckim.

Celem artykułu jest ukazanie stosunku władzy komunistycznej do Kościoła katolickiego i religii w dwudziestoleciu międzywojennym w ZSRR. Jako materiał egzemplifikacyjny posłużą cytaty z *Trybuny Radzieckiej*, centralnej gazety polskojęzycznej wydawanej w Moskwie w latach 1927-1938¹,

TAMARA GRACZYKOWSKA, dr hab. – Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Wydział Językoznawstwa, Katedra Badań nad Kontaktami Językowymi; email: graczyk@ukw.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6715-363X>.

TAMARA GRACZYKOWSKA, Doctor habil. – Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz, Faculty of Linguistics, Department of Research on Language Contacts; email: graczyk@ukw.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6715-363X>.

¹ Oryginalny materiał źródłowy, wykorzystany w niniejszym opracowaniu, pochodzi z kartoteki Tamary Graczykowskiej, w której zgromadzono cechy językowe odróżniające polszczyznę publikacji prasowych *Trybuny Radzieckiej* od języka ogólnopolskiego w okresie międzywojennym. Ekscerpcją objęto zachowane numery czasopisma odnalezione w polskich bibliotekach oraz w Rosji i na Litwie (łącznie 640 numerów, co stanowi w przybliżeniu prawie 2460 stron tekstu). Warstwie leksykalnej *Trybuny Radzieckiej* poświęcona jest monografia: Graczykowska, *Słownictwo „Trybuny Radzieckiej”*. Inne cechy charakteryzujące *Trybunę Radziecką* (na przykład wybrane zagadnienia fleksji, języka propagandy, radzieckie ideologemy oraz sowietyzmy, słownictwo dotyczące edukacji i wychowania, techniki, rolnictwa, sportu i in.) zaprezentowano m.in. w następujących publikacjach: Graczykowska, „Język polski w Rosji Radzieckiej”; Graczykowska, „Uwagi o języku propagandy politycznej”; Graczykowska, „*Podgburek, lazik, sektant...*”; Graczykowska, „Wpływ języka rosyjskiego”; Graczykowska, „Odzwierciedlenie”; Graczykowska, „Uwagi o sowietyzmach”; Graczykowska, „Wybrane cechy języka propagandy”; Graczy-

które zilustrują, w jaki sposób dzięki środkom masowego przekazu dążono do kształtowania pożądanych, ateistycznych postaw wśród obywateli ZSRR, podporządkowania ich ideologii marksistowskiej, tak by stali się bezwolnym narzędziem w rękach partii komunistycznej. Na przykładzie *Trybuny Radzieckiej* pokażę, jak za pomocą określonych tekstów prasowych, tytułów artykułów, specjalnie dobranego słownictwa kreowano negatywny obraz Kościoła katolickiego, księży w Rosji radzieckiej i katolicyzmu w ogóle, starając się zmienić świadomość radzieckiego Polaka, przekonać go do walki z polską tradycją narodową i religijną oraz skłonić do porzucenia wiary.

Prasa była istotnym elementem radzieckiej polityki i bardzo ważnym narzędziem aparatu propagandowego. Już w 1919 r. na VII zjeździe Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) włączono ją w strukturę administracyjno-nakazowego systemu rządzenia (Życki 6). Każdy tytuł prasowy realizował politykę państwową, co istotne – nie było periodyków niezaangażowanych politycznie. Teksty ideologiczne i propagandowe występowały we wszystkich gazetach (nawet w czasopismach o charakterze oświatowym czy rolniczym). Do najważniejszych wydawnictw należały moskiewskie *Prawda* (ros. *Правда*) i *Izwestiya* (ros. *Известия*), które nadawały ton całej prasie, w tym również publikowanej w językach mniejszości narodowych (Dzięgiel i in. 19, 56).

W połowie lat 20. w ZSRR ukazywało się ok. 1750 dzienników (z czego blisko 1100 pism z nakładem około ośmiomilionowym). Czasopisma radzieckie były prymitywnymi środkami przekazu. Na pierwszej stronie zamieszczano komunikaty partii, obowiązkowo uzupełnione cytatami z pism i dzieł Lenina, a później Stalina. Gazety obfitowały w utarte zwroty, slogany i hasła propagandowe. W pierwszych latach funkcjonowania państwa radzieckiego nawoływano w nich do czujności, pisano o zagrożeniu obcą interwencją, wrogich machinacjach cudzoziemców (Marples 114). W zależności od aktualnej sytuacji w państwie manipulowano faktami, przedstawiając je we właściwy, korzystny dla rządzących sposób, odpowiednio ze sobą wiążąc i wyrażając w formie językowej, która je nie tylko nazywała, ale przede wszystkim oceniała. Wielokrotnie utrwalane i powielane propagandowe komunikaty oraz treści przenikały do świadomości radzieckich obywateli, kształtując odbiorcę zindoktrynowanego, albowiem – jak słusznie zauważył I. G. Ziemtsov – „Пропагандистские стереотипы не проходили бесследно, они исподволь, накапливаясь, оседали в сознании человека, и он, не осо-

kowska, „Słownictwo pola semantycznego”, Graczykowska, „Radzieckie ideologemy”, Graczykowska, „Obraz radzieckiego sportu”.

знавая и часто не желая, сживается с ними и, не веря, следует им” (389).

Periodyki publikowane w języku polskim w międzywojennym ZSRR były integralną częścią prasy partyjno-radzieckiej, a ich rola i zadania nie różniły się od tych, jakie stawiano przed wydawnictwami rosyjskojęzycznymi (Borski 40). Po rewolucji październikowej zostały zlikwidowane wszystkie czasopisma i dzienniki niekomunistyczne (Ovsepjan 16-35). Zgodnie z założeniami nowego ustroju mogły ukazywać się wyłącznie publikacje oficjalnych organizacji partyjnych, społeczno-kulturalnych, oświatowych, spółdzielczych itp. Ze względu na system monopartyjny i cenzurę wszystkie wydawnictwa polskojęzyczne były ujednocicone tematycznie oraz kopiowały wzorce rosyjskojęzyczne (Dzięgiel, „Przymiotnik *czzerwony*”)². Jednocześnie zależne były od odgórnej, państwowej polityki wydawniczej, realizując obowiązujące w danym momencie założenia propagandowe (Dzięgiel, „Przymiotnik *czzerwony*” 207)³. Władza, wychodząc z założenia, że społeczeństwo nie ma żadnej możliwości weryfikacji informacji zamieszczanych na łamach prasy⁴, manipulowała starannie skomponowaną mieszanką prawdy i kłamstwa (Grek-Pabisowa i in. 235).

Główną rolę we wszystkich pismach o szerszym zasięgu odgrywali polscy komuniści, przebywający w Rosji jeszcze od lat wojny, jak i ci, którzy schronili się w ZSRR w latach 20. przed wyrokami sądów sanacyjnych (m.in. B. Jasiński, M. Zdziarski, W. Stein, B. Przybyszewski, S. Bobiński, T. Dąbal, J. Leszczyński) (Paczkowski, *Prasa polska* 377). W Rosji radzieckiej istniały trzy ośrodki (Moskwa, Mińsk i Kijów), które w latach 20. wydawały 6-8 pism polskich, a w latach 1926-1933 – 10-12 tytułów polskojęzycznych. Każdy z tych ośrodków był wydawcą jednego pisma ogólnoinformacyjnego z nakładem 7-10 tys. egzemplarzy – moskiewskiej *Trybuna Radzieckiej*, mińskiego *Młota* (od 1926 r. *Orki*), kijowskiego *Sierpa* (Paczkowski, *Prasa polonijna* 128).

Najważniejszym wydawnictwem mniejszości polskiej w ZSRR była *Trybuna Radziecka*. Zadecydowano o tym w 1931 r., kiedy gazeta zaczęła

² Por. uwagę: „Czytając prasę sowiecką tamtych lat, niezależnie, czy są to dzienniki centralne, prasa republikańska, czy też lokalna ma się nieodparte wrażenie, że cały czas śledzimy to samo pismo” (Życki 262).

³ Szerzej o prasie na Ukrainie radzieckiej zob. Dzięgiel i in., a o prasie na Białorusi radzieckiej zob. Grek-Pabisowa i in. Por. też artykuł O. Skydana o kijowskim *Sierpie* i M. Rostowskiej o *Głosie Młodzieży*.

⁴ Polska mniejszość miała dostęp wyłącznie do prasy wydawanej na terenie ZSRR. Odrodzona Rzeczpospolita uważana była przez władze radzieckie za państwo wrogie Rosji, w związku z tym nie utrzymywano z nią żadnych kontaktów.

ukazywać się codziennie, a jej nakład zwiększono do 15 tys. egzemplarzy (Paczkowski, *Prasa polonijna* 28). *Trybuna Radziecka* ukazywała się nieprzerwanie w latach 1927-1938. Wśród prasy moskiewskiej w okresie międzywojennym zajmowała uprzywilejowaną pozycję. W skład redakcji wchodziło 42-55 pracowników. Państwowe dotacje dla gazety znacznie przewyższały sumy, które otrzymywały centralne tytuły innych mniejszości narodowych. Natomiast dochody *Trybuny Radzieckiej* były prawie trzykrotnie niższe niż środki przeznaczone na jej wydawanie (Iwanow, „Polacy” 280). Redaktorami gazety byli kolejno: T. Dąbał (1927-1929), J. Neyman (1930-1933), A. Maksymowski (1933-1937), M. Rozwadowska (1937-1938) (Iwanow, *Pierwszy naród* 228). Początkowo jej nakład wynosił 1200 egzemplarzy (1928 r.), by w czerwcu 1929 r. wzrosnąć do 10 tys. (Dąbał 213-214)⁵. *Trybuna Radziecka*, podobnie jak inne gazety w ZSRR, była podstawowym środkiem komunikowania się władzy komunistycznej ze społeczeństwem. Gazeta informowała o aktualnych zadaniach i obowiązującej linii partii (na pierwszej stronie zamieszczano m.in. uchwały partyjne, przedruki przemówień, obwieszczenia, oficjalne listy od osób publicznych), relacjonowała bieżące wydarzenia polityczne w ZSRR, w Polsce sanacyjnej (np. w dziale „Z Polski faszystowskiej”) i na świecie (np. „Tydzień zagranicą”, „Z całego świata”)⁶.

W *Trybunie Radzieckiej*, jak i w innych czasopiśmie polskojęzycznych w ZSRR wiele miejsca poświęcano sprawom religii i Kościoła katolickiego⁷. Między innymi w działach „Kronika antykatolicka” i „Dział antyreligijny” w licznych artykułach starano się przekonać Polaków do walki z polską tradycją narodową i religijną poprzez upowszechnianie retoryki nienawiści do sanacyjnej Polski, kleru katolickiego i katolicyzmu w ogóle. Język, którym posługiwali się redaktorzy gazety, nie był neutralny. Wręcz przeciwnie, dominowały w nim pejoratywne konotacje, używano wulgarnych sformułowań, słownictwa o silnie negatywnym zabarwieniu emocjonalnym,

⁵ Szerzej o *Trybunie Radzieckiej* zob. Graczykowska, *Słownictwo* 42-49.

⁶ *Trybuna Radziecka*, tak jak inne wydawnictwo polskojęzyczne, była wykorzystywana przez władze komunistyczne do realizacji bieżących celów polityczno-propagandowych. Na przykład w latach 30. postanowiono rozwijać sport masowy, który miał przygotować obywateli do obrony ZSRR. Zgodnie z wytycznymi prasa podkreślała znaczenie kultury fizycznej w życiu codziennym mieszkańców ZSRR, szeroko opisywała sukcesy radzieckich sportowców. Taka tematyka musiała zatem pojawić się również w *Trybunie Radzieckiej*. Szerzej o relacji świata polityki, propagandy i sportu na materiale gazety zob. Graczykowska, „Obraz radzieckiego sportu” 2021.

⁷ O prowadzonej na Białorusi radzieckiej antyreligijnej kampanii w czasopiśmie dla dzieci *Bądź Gotów!* zob. Dzięgiel i in. 154-167. Przedruki z gazet polskojęzycznych wydawanych na Ukrainie dotyczące antyreligijnej propagandy zob. Dzięgiel i in. 377-382.

stosowano obraźliwe zwroty, które miały zniechęcić Polaków do wiary.

Po przejściu władzy przez Rosyjską Komunistyczną Partię (bolszewików) naczelnym celem jej działalności było ukształtowanie nowego, radzieckiego człowieka – ateisty i indyferentnego narodowo. Cel ten zamierzano osiągnąć za pomocą bezwzględnie prowadzonej kolektywizacji, industrializacji oraz walki z religią i tradycją narodową (Bobryk 119).

Stosunek komunistów do religii wynikał z marksistowskiego ateizmu głoszonego przez W. I. Lenina, który uważał, że:

Państwo nie powinno mieć nic wspólnego z religią, stowarzyszenia religijne nie powinny mieć nic wspólnego z władzą państwową. (...) Całkowity rozdział kościoła od państwa – oto żądanie, jakie stawia socjalistyczny proletariat współczesnemu kościołowi. (Za: Szubtarski 67)

Formalnie Konstytucja ZSRR umożliwiała obywatelom swobodę wyznania i praktyk religijnych, por.:

Obywatelom ZSRR zapewnia się wolność sumienia, to jest prawo wyznawania dowolnej religii lub niewyznawania żadnej, uprawiania kultów religijnych lub prowadzenia propagandy ateistycznej. (*Konstytucja* 70)

W rzeczywistości władze dążyły wszelkimi sposobami do ograniczenia aktywności religijnej obywateli państwa radzieckiego. Zdaniem komunistów Kościół, podobnie jak rodzina, był ostoją konserwatyizmu (Kenez 90) i przyczyniał się do „uciskania i eksploataowania mas pracujących”. Najwcześniej rozpoczęło się prześladowanie Cerkwi prawosławnej, następnie zaatakowano wyznawców islamu i judaizmu, nieco później, ze względu na dobre stosunki z Niemcami – Kościół protestancki (Patek 3).

Za szczególnie groźnego wroga państwa komunistycznego uznano Kościół katolicki, który postrzegano jako organizację o charakterze międzynarodowym, kierowaną spoza granic ZSRR (Rożkow 73). W przeprowadzonych w latach 1923 i 1925 spisach parafialnych odnotowano 1,5 mln osób wyznania katolickiego w ZSRR. Wśród katolików zdecydowaną większość stanowili przedstawiciele polskiej mniejszości narodowej (70-80%). Oprócz Polaków wśród katolików byli także Niemcy, Litwini, Ormianie, Białorusini i in. (Iwanow, „Polacy” 63). Istniało przeszło 580 kościołów i parafii, posługą religijną zajmowało się 400 księży (Patek 2).

W całym ZSRR w okresie międzywojennym szacuje się liczebność Polaków na 1,2 mln osób. Najliczniejszą grupę stanowiła autochtoniczna ludność

polska, zamieszkująca tereny Białorusi i prawobrzeżnej Ukrainy, głęboko przywiązana do katolicyzmu, mająca silne korzenie polskie, pielęgnująca polskie tradycje narodowe (Życki 228). Drugą grupę stanowili ci, którzy wprawdzie nigdy nie posługiwali się językiem polskim, ale zachowali świadomość przynależności historycznej do narodu polskiego (Iwanow, „Polacy” 76-77)⁸.

Najważniejszym czynnikiem zachowującym poczucie polskości oraz świadomości narodowej było wyznanie katolickie (Iwanow, *Pierwszy naród* 50; Kawecka 20). W przekonaniu mieszkańców Kresów okres zaborów cały czas trwał, a tylko kwestią czasu było odzyskanie niepodległości i włączenie tych terenów do odradzającej się Polski (Życki 228). Należy jednak podkreślić, że w sytuacji intensywnej polityki sowiezycznej, wobec wzrastającego poczucia zagrożenia, nasilenia antypolskich represji i trudnych do przewidzenia posunięć władz komunistycznych, następowało wycofywanie się obywateli w kwestii polskości w sferę prywatną, ograniczenie jej właściwie tylko do kręgów rodziny⁹ i najbliższych przyjaciół (Iwanow, *Pierwszy naród* 51, 55)¹⁰.

Władze radzieckie, podobnie jak wcześniej władze carskie, uznawały katolicyzm za religię polską. Dotychczasowa pozycja Kościoła utrudniała, a wręcz uniemożliwiała przeprowadzenie tzw. eksperymentu polonijnego, którego celem była sowiezacja polskiej społeczności¹¹ oraz szerzenie idei

⁸ Polska mniejszość w ZSRR w okresie międzywojennym nie była zbiorem jednolitym, wyłączenie genetycznie polskim. Pewną jej część stanowiła ludność pochodzenia białoruskiego i ukraińskiego, zamieszkująca tzw. Dalsze Kresy. Byli to głównie miejscowi chłopci, którzy w rozmaitych okresach przyjęli katolicyzm i ulegli procesom polonizacji (Iwanow, *Pierwszy naród* 54; Iwanow, „Polonia” 34).

⁹ Por. słowa informatorki, która urodziła się pod Mińskiem na Białorusi radzieckiej: „Polski babuła znała, a jakże i rodzice toż, ona mnie i uczyła paciery po polskiemu, po polsku s soboj nie havaryli, broni Boh, rano i v'ieczer pac'erze havaryli po polsku po cixon'ku (...)” (Gołachowska 28).

¹⁰ Na Białorusi przekaz języka polskiego, zwłaszcza w latach 1937-1939, w okresie najsilniejszych represji wobec polskiej mniejszości narodowej, został przerwany celowo. Podczas badań prowadzonych na tych terenach w latach 2009-2012 E. Gołachowska zauważyła, że lęk przed konsekwencjami wychowania dzieci w duchu religijnym i polskości pamiętają jeszcze najstarsi informatorzy. Z relacji rozmówców wynika, że „zanik polskości” był bardzo często dramatycznym wyborem: czy zachować tradycje polskie i język, czy chronić dzieci kosztem wynarodowienia (Gołachowska 28).

¹¹ W połowie lat 20. rozpoczęto przeprowadzanie eksperymentu, w ramach którego zamierzano na terenach zamieszkałych przez zwarte skupiska polskiej ludności katolickiej (Białoruś i prawobrzeżna Ukraina) utworzyć „polską autonomię socjalistyczną”. We wrześniu 1925 r. powstał pierwszy polski rejon narodowościowy im. J. Marchlewskiego, tzw. Marchlewszczyzna, a w 1932 r. drugi rejon im. F. Dzierżyńskiego – tzw. Dzierżyńszczyzna. Celem eksperymentu

komunizmu. Pomimo ogromnego zaangażowania władz państwowych i partyjnych nie udało się zaszczepić wśród polskiej ludności kresowej radzieckich ideałów socjalistycznych. Opór Polaków wobec kolektywizacji, słabe efekty sowietyzacji, pogorszenie stosunków polsko-radzieckich potwierdzały fiasko eksperymentu polonijnego. Winą za niepowodzenie eksperymentu obarczono m.in. Kościół katolicki, co w efekcie doprowadziło do bezwzględnego przesładowania religii katolickiej (Patek 3).

Już w 1927 r. *Trybuna Radziecka* tak pisała o stosunku Kościoła do nowej władzy:

(...) dzisiaj jeszcze nie bardzo kler lubi władzę radziecką, zmuszony jednak znosić ją – coprawda ze ściśniętymi zębami. Popi, którzy uciekli zagranicę, otwarcie pomagają kapitalistom zagranicznym w walce przeciwko nam, a księża katolicy biorą czynny udział w polskiej akcji szpiegowskiej¹². (1927/21/6)¹³

W polityce władz radzieckich wobec Kościoła katolickiego można wyróżnić kilka okresów. W pierwszej fazie (do 1922 r.) brakowało wyraźnego, odgórnego planu w działaniach rządu. Lata te cechowała względna tolerancja. Władza była zajęta rozwiązywaniem problemów politycznych podczas tzw. wojennego komunizmu, a pragnąc zyskać jak największą przychyłność społeczeństwa, nie mogła otwarcie wystąpić przeciwko religii. Okres drugi, zwłaszcza lata 1922 i 1923, to czas masowej propagandy antyreligijnej, która miała zniechęcić Polaków do wiary. Ośmieszano duchownych i obrzędy religijne, zamykano kościoły, organizowano procesy, w których oskarżano księży o przestępstwa polityczne i obyczajowe, a nie religijne. Bardzo wyraźnie podkreślano moralny upadek kleru (Patek 3-4). Informowała o tym swoich czytelników także *Trybuna Radziecka*:

Trzeba, ażeby wszyscy wiedzieli, że pod sutanną klechy, pod nawskroś fałszywą skórą świętobliwego ojczulka „duchownego”, kryje się najczęściej wstrętny i podły obłudnik (...), podły szarlatan i pasożyt, obżartuch, pijak, rozpustnik, złodziej, a często wyrafinowany potworny zbrodniarz i morderca. (1930/3/2)

Nagonkę na księży i kościół podkreślały tytuły artykułów w gazecie, por. „Precz z opryszkami w sutannach”, „Miłosne historie księżulka” (1930/3/2).

było zaszczepienie komunistycznych form życia z zachowaniem zewnętrznych form polskości, co oznaczało, że autonomia miała być „narodowa w formie, klasowa w treści” (Lizak 15). Tworząc polskie rejony autonomiczne, myślano o nich jako o stworzeniu podwaliny pod przyszłą Polską Republikę Rad (Życki 229).

¹² Cytaty z *Trybuny Radzieckiej* przytaczam zgodnie z zapisem oryginalnym (w tym z usterkami stylistycznymi i ortograficznymi).

¹³ Cyfry oznaczają kolejno: rok wydania *Trybuny Radzieckiej*, numer i stronę.

Koniec lat 20. przyniósł zmasowany atak na Kościół katolicki, mający doprowadzić do jego unicestwienia. Rozpoczęły się represje, aresztowania duchownych, zsyłki do łagrów, likwidowano organizacje religijne i bractwa (np. Zgromadzenie Braci i Sióstr Tercjarzy, Bractwo Św. Różańca) (Patek 4).

Wyrazem zaostżenia polityki państwa wobec Kościoła było powołanie do życia w 1925 r. masowej organizacji antyreligijnej Związku Bezbożników ZSRR, przemianowanego w 1929 r. na Związek Wojujących Bezbożników (ros. *Союз воинствующих безбожников*). Początkowo dewizą organizacji było: „Przez bezbożnictwo – do leninizmu”, a następnie: „Walka przeciw religii – walką za socjalizm” (Bobyryk 122). Sekcja polska tejże organizacji również powstała w 1929 r. Związek prowadził zakrojoną na szeroką skalę walkę z religią. Jednym z narzędzi walki propagandowej była prasa (wydawano w masowych nakładach rosyjskie periodyki o zasięgu ogólnokrajowym, np. *Bezbożnika*, *Wiejskiego Bezbożnika*, a dla polskiej mniejszości narodowej – *Bezbożnika Wojującego*). Organizowano odczyty, kursy, wielotysięczne pochody antyreligijne, demonstracje antyświęteczne (zwłaszcza antywielkanocne i antybożonarodzeniowe), przedstawienia teatralne, otwierano muzea antyreligijne (zazwyczaj w byłych świątyniach). Oto jak *Trybuna Radziecka* opisywała jedną z takich demonstracji w Płoskirowie:

Przez mgłę kurzawy migocą ognie pochodni demonstrantów. To pochód antyreligijny. To demonstracja wojujących bezbożników. (...) w kościele płoskirowskim organy milczą. Nie słychać śpiewu. Cicho stoi ponury gmach kościelny i wiatr tylko hula i śniegiem obsypuje ściany. Pasterki niema. (...) Wróg przed natarciem bezbożników zmuszony był cofnąć się. (1930/1/3)

Związek Wojujących Bezbożników zrzeszał miliony członków¹⁴. Mogły do niego należeć nawet ośmioletnie dzieci (byli to tzw. młodzi bezbożnicy)¹⁵ (Patek 10). Tak o włączaniu młodzieży w szeregi bezbożników pisała *Trybuna Radziecka*:

Ani jedna uczennica i ani jeden uczeń szkoły radzieckiej nie może zostać poza szeregami walczących bezbożników. Wszyscy jak jeden mąż do koła MB! [Młodych Bezbożników]. Kto będzie poza nim, ten da dowód, że jest wrogiem klasy

¹⁴ Zakładano, że w 1933 r. Związek będzie zrzeszał 17 mln dorosłych oraz 12 mln komсомolców wychowanych bez wiary. Trzeba podkreślić, że wielu członków zasilalo szeregi „bezbożników” wbrew swojej woli, pod naciskiem władz, w obawie przed konsekwencjami w przypadku odmowy (Patek 10).

¹⁵ Indoktrynacja społeczeństwa była prowadzona od najmłodszych lat. W tym celu powoływano różne organizacje dziecięce i młodzieżowe, takie, jak: Październiaki (ros. Октябрыта), Pionierzy czy Komsomolcy. Odmienny profil miały zakładane w szkołach koła Wojujących Bezbożników, ale przyświecał im ten sam cel – „walka z religią, księżmi i z rodzicami dzieci jako zacofanymi i nieświadomymi niewolnikami księży” (Biały 58).

robotniczej, bo my młodzi bezbożnicy idziemy w ślady naszego wielkiego woźdza Lenina. (1930/6/2)

W 1932 r. przyjęto plan „bezbożnej pięciolatki”, który miał doprowadzić do całkowitego unicestwienia religii w ZSRR. Od połowy lat 30. represje antykatolickie wyraźnie przewyższyły prześladowanie innych wyznań (Iwanow, *Pierwszy naród* 275-276). W efekcie wszystkich działań podejmowanych przez Związek Wojujących Bezbożników, licznych kampanii prowadzonych przez służby specjalne i organy administracji państwowej, opartych głównie na terrorze oraz fizycznej eliminacji duchowieństwa i zagorzałych wiernych, w 1938 r. Kościół katolicki w ZSRR praktycznie przestał istnieć. Pozostały czynne tylko dwa kościoły – w Leningradzie i Moskwie, do których uczęszczali dyplomaci obcych państw (Bobryk 122-123)¹⁶.

Na łamach *Trybuny Radzieckiej* nieustająco informowano czytelników o działaniach podejmowanych przez bezbożników w celu odcięcia społeczeństwa od wszelkich praktyk religijnych. Zamieszczano listy od czytelników, w których można było przeczytać o chłopach trwających w „religijnym zabobonie” (por. „Nie mamy szkoły, ani likniepu¹⁷, lecz za to jest kościół, do którego przyjeżdża klecha” (1930/9/2)), o uczniach, którzy nie chcą celebrować świąt katolickich (por.: „Świąt’ religijnych nie świętowaliśmy. Uczniowie naszej szkoły (...) w dni świąt religijnych uczyli się w szkole. Z tego widać, że uczniowie nie uznają świąt i zabobonów religijnych” (1931/18/4)). W nadsyłanych do gazety materiałach od korespondentów (tzw. *wiejskorów*, *sielskorów*) nie tylko opisywano konkretne wydarzenia, ale podawano nazwiska osób, które zawiniły „na froncie antyreligijnym”. Korespondencje te miały charakter donosów i najczęściej były anonimowe¹⁸. Oto przykłady:

Oleszkiewicz przez cały czas swego kierownictwa trzymał łączność z klerem, gburami¹⁹ i nepmanami²⁰. W 1928 i 1929 r. trzymała do chrztu dziecko Stankiewiczza, właściciela pracowni ślusarskiej (...). (30/6/2)

¹⁶ Dla porównania w 1937 r. istniało jeszcze 11 otwartych kościołów, 10 duchownych katolickich wykonywało czynności duszpasterskie (Lizak 36). Według szacunków ks. R. Dzwonkowskiego represjom poddano 470 księży, 267 zostało zgładzonych lub zmarło w wyniku działań radzieckich organów bezpieczeństwa (Bobryk 123).

¹⁷ *Likniep* ‘likwidacja analfabetyzmu’ (ros. *ликбез* ‘ликвидация безграмотности’).

¹⁸ Redakcja czasopism polskojęzycznych wręcz instruowała swoich korespondentów, aby nie tylko opisywali wydarzenia, ale wskazywali nazwiska osób, sprawców czy odpowiedzialnych w zgłaszanych sprawach (Dzięgiel i in. 62-63).

¹⁹ *Gbur* ‘bogaty chłop wyzyskujący biedotę wiejską, inaczej kulak’. T. Dąbal i B. Jasiński, autorzy pomysłu utworzenia polskiego języka radzieckiego, na łamach gazety *Kultura Mas* w rubryce *Twórzmy polskie słownictwo rewolucyjne!* domagali się m.in. zastąpienia sowietyzmu *kulak* pomorskim dialektyzmem *gbur* (zob. Mędelśka i Marszałek 43).

²⁰ *Nepman* ‘w czasach tzw. nowej polityki ekonomicznej: handlarz, przywaciarz’ (ros. *непман*).

Trzeba podkreślić, że przeciwko uchwale (...) głosowała jedynie Lisowska. Jest ona prezesem kooperatywnej komisji przy rozdziale buraków, a jej bratowa siedziała w więzieniu za kontrrewolucyjną pomoc księżom. Należy takich aktywistów wymieść miotłą radziecką. (30/5/2)

Wiele uwagi poświęcano ateistycznemu wychowaniu dzieci i młodzieży. W radzieckich szkołach na pierwszym miejscu stawiano wychowanie, a nie naukę. Zgodnie z przyjętymi przez władze założeniami to nie rodzice mieli wychowywać dzieci i młodzież, lecz państwo. Chrześcijańskie zasady moralne, religia były dyskredytowane, podkreślano zacofanie, analfabetyzm rodziców, uznając je za przeżytki czasów burżuazyjnych (Białe 58). Oto fragment tekstu zamieszczonego w *Trybunie Radzieckiej*, zatytułowanego „Wzorowa szkoła. W dzień ‘świąt’ wszystkie dzieci w szkole”, świadczący o tym, jak za pomocą szkoły starano się ograniczyć wychowawcze oddziaływanie rodziców-katolików na młode pokolenie:

Ciekawy tekst opowiada jeden uczeń: Już wieczór, szykowałem sobie książki do korytarza, by rano nie mieć trudności od matki, która była przeciwna i rano powiedziałem, że idę do kolegi, a ja poszedłem do szkoły, nie chcąc, by się ze mnie śmieli uczniowie. (1930/5/2)

Obok obszerniejszych antyreligijnych tekstów w *Trybunie Radzieckiej* bardzo często pojawiały się hasła nawołujące do walki z religią. Dominowała w nich metaforyka militarna. Należy dodać, że na militaryzację radzieckiego dyskursu politycznego, jako jedną z jego ważniejszych cech, zwracało uwagę wielu badaczy. Według F. Thom, czytając prasę radziecką ma się nieodparte wrażenie, że „całe społeczeństwo jest w stanie ciągłej mobilizacji” (Thom 17)²¹. Oto przykłady takich haseł z *Trybuny Radzieckiej*: „Bezbożnicy do ataku!” (31/6/4); „Walczymy z religią” (1930/1/3); „Z frontu antyreligijnego” (31/18/4); „Uczniowie walczą z religią” (30/4/4).

Na porządku dziennym były sterowane przez władze komunistyczne „żądania ludu”, który domagał się zamykania kościołów bądź przekształcenia ich w placówki kulturalne, np. domy kultury, muzea. Często w miejscach kultu umieszczano magazyny, składy, budynki rozbierano, a materiał przeznaczano na inne cele (Patek 11). Również w *Trybunie Radzieckiej* nie mogło zabraknąć takich komunikatów: „Zabrać dzwony na maszyny i oddać kościoły pod kluby” (30/5/2); „Dzwony kościelne i cerkiewne – na fundusz

²¹ Terminologia militarna rozciąga się nawet na dziedziny tradycyjnie bukoliczne. Kiedy mówi się o dojeniu krów czy kopaniu ziemniaków, pojawiają się takie słowa, jak front, batalia, atak, stawianie oporu czy branie szturmem (Thom 17).

uprzemysłowienia kraju (30/2/2)”; „Kościoły pod Dom Dziecięcy²² (...). Dzwony kościelne zagrają melodię traktorów” (30/8/5).

Jednym z elementów antyreligijnej polityki władzy radzieckiej było utrudnianie wiernym uczestniczenia w nabożeństwach, uroczystościach religijnych w okresie świąt. W tym celu jesienią 1929 r. wprowadzono pięciodniowy dzień pracy oraz rozpętano ogromną akcję propagandową wymierzoną w świąteczne obrzędy religijne. Dodatkowo zakazano eksponowania drzewek choinkowych i innych ozdób świątecznych na wystawach sklepowych, sprzedaży gwiazdkowych prezentów (11). W realizacji antyświątecznej propagandy pomocna okazała się prasa, która nawoływała do bojkotu świąt, zamieszczała prymitywne hasła, informowała czytelników o działaniach podejmowanych w ramach tejże kampanii. *Trybuna Radziecka* także musiała włączyć się w tę retorykę. W gazecie zwracają uwagę liczne hasła nawołujące do rezygnacji z religii i udziału w obrzędach: „Precz ze świętami ‘narodzenia bogów’”. „Naszej ojczyźnie potrzeba węgla a nie bogowie”; „Pochód kulturalny²³ – zamiast ‘bożego narodzenia’” (1930/2/2).

W *Trybunie Radzieckiej* pisano o antyreligijnych przedsięwzięciach podejmowanych przez czytelników:

Chłopi Marchlewska w dzień pijanych świąt pracowali; 24 grudnia ub. r. chłopi Marchlewska zorganizowali czerwony obóz²⁴ z drzewem dla fabryki; 25 grudnia był potężną demonstracją pracujących mas polskich przeciwko kontrrewolucji katolickiej. (1930/2/2)

Teksty antyreligijne były wzbogacane elementami perswazyjnymi. Publikowano artykuły, listy od czytelników, sprawozdania z funkcjonowania kół bezbożników, w których nawoływano do aktywnej pracy antykatolickiej, zwłaszcza w okresie Bożego Narodzenia czy Wielkanocy:

Dnia 15 grudnia 1929 r. nasze koło „Wojujących Bezbożników” rozpoczęło agitację za nieświętowaniem tzw. świąt „bożego narodzenia”. (...) postanowiono (...):

1. Aby podczas „świąt bożego narodzenia” było w szkole 100% uczni,
2. Uczyć się podczas „świąt” jak w inne dni,
3. Rozpowszechnić w szkole literaturę antyreligijną,
4. Wybrano kilka osób, którym polecono udać się do urzędu leśnego, by wystarać się, aby zabroniono wycinać drzewka podczas „święta” (...). (1930/2/2)

²² *Dom dziecięcy* ‘dom dziecka’ (ros. *детский дом*).

²³ *Pochód kulturalny* ‘kampania rozpoczęta w latach 20. w ZSRR, mająca na celu zniesienie analfabetyzmu wśród dorosłych’ (ros. *культурпоход*).

²⁴ *Czerwony obóz* początkowo oznaczał ‘tabor zorganizowany przez chłopów w celu dostarczenia obowiązkowych dostaw zboża do państwowych punktów skupu’.

Jednym z podstawowych narzędzi, które miało pomóc w przekonaniu Polaków do porzucenia wiary, jak widać z przytoczonych wyżej przykładów, była prasa, która nie tylko poprzez właściwie dobrane teksty, nagłówki, hasła, ale – przede wszystkim – za pomocą określonego słownictwa, sztam-powych zwrotów starała się realizować narzucone przez władzę cele – kształtować pożądane postawy wśród polskiej mniejszości.

Wrogi stosunek do religii jest widoczny w pejoratywnych sformułowa-niach w odniesieniu do duchownych katolickich. Należy dodać, że lek-syka nazywająca osoby uznane za wewnętrznych wrogów państwa radzie-ckiego była dość mocno rozbudowana i nie dotyczyła tylko księży (w gaze-cie pojawiają się m.in. takie nazwy, jak: *kułak*, *poplecznik kułacki*, *łazik*, *nepman* in.²⁵). W *Trybunie Radzieckiej*, podobnie jak w całej prasie polsko-języcznej, do deprecjonowania kleru używano słów-etykietek mających zde-cydowanie negatywną konotację. Są to m.in.: *klecha*, *księżulek*, *czarny kruk*, *ojczaszek*, *opryszek w sutannie*:

Nie damy się złapać na wędkę klechom. Nie otumanią nas bajki czarnych kruków. (30/6/2)

Pędźcie precz czarnych kruków agentów faszyzmu polskiego. (1930/8/5)

Zawalidrogów-religionistów i księżulka do surowej odpowiedzialności. (1930/9/3)

Próby ojczaszka proboszcza uciszenia wzburzonych owieczek [...] były głosem „wołającego na puszczy”. (1929/15/4)

Precz z opryszkami w sutannach. (1930/3/2)

Szalona radość klecho-faszystów – 1929/12/4.

W *Trybunie Radzieckiej* pojawiają się jeszcze inne dyskredytujące nazwy-etykiety, np. *sektant* ‘sekciarz’, *religjonista* ‘religiant, dewot’, *poplecznik* oraz negatywnie zabarwione określenia *ciemnota*, *zabobon*, *zaco-fanie*, *zgnilizna* w odniesieniu do ludzi wierzących:

W Briańsku zamknięto wprawdzie kościół katolicki, lecz sektanci przenieśli się do Bielicy. (1930/68/4)

Na zawsze zerwiemy z przeszłością i zgnilizną religijną, porzucimy wszystkie przesady i staniemy na twardym gruncie budownictwa socjalistycznego. (1930/2/4)

[Klecha] pracuje nad pogłębieniem ciemnoty. (1930/9/2)

²⁵ Szerzej zob. Graczykowska, „Podgburek, łazik, sektant...”.

Kolejnym przejawem lekceważenia wiary i Kościoła katolickiego było zapisywanie wszelkich nazw związanych z religią małą literą (np. *bóg*) bądź w cudzysłowie, używano też skrótu *tw.*:

Dziś w nocy w kościołach klechy mieli odgrywać pasterki, by wzmocnić swoje wpływy religijne z okazji narodzin chrystusa. (1930/1/3)

W swoim czasie przed „bożym narodzeniem” kółko rozwinęło masową pracę antyreligijną. (1930/3/5)

24 grudnia ubiegłego roku urządzono zamiast *tw.* wigilji, zebranie. (30/5/2)

Kościół katolicki był postrzegany jako wróg państwa radzieckiego. Warto w tym miejscu dodać, że w totalitarnej ideologii niezwykle istotną rolę odgrywała binarna opozycja MY – ONI (Kupina 38). Wokół niej budowana była cała narracja. ONI to zawsze wróg, którego trzeba pokonać, który nigdy nie jest wartościowany pozytywnie, wręcz przeciwnie – ucieleśnia wszystkie cechy negatywne. Wrogiem jest każdy, kto nie reprezentuje „naszego” obozu, kto nie głosi „naszych” idei (Arendt 323). Konsekwencją takiego dualizmu było to, że żadne słowo użyte w antyreligijnym przekazie propagandowym nie było „niewinne”. Według F. Thom w języku totalitarnym słowa wymierzone są przede wszystkim w zachowanie, mające doprowadzić do określonego działania (66). Język propagandy antyreligijnej, narzucony odgórnie przez władze komunistyczne, a wykorzystany w *Trybunie Radzieckiej*, uniemożliwiał swobodę myślenia i wyboru. Skonstruowany był w taki sposób, aby przekazać odbiorcom, jaka powinna być postawa lojalnego obywatela państwa radzieckiego.

Działania podejmowane przez władze radzieckie doprowadziły do całkowitej likwidacji zewnętrznych struktur Kościoła katolickiego w ZSRR pod koniec lat 30. W wyniku represji wobec wszystkiego, co było związane z religią, zamknięto prawie wszystkie kościoły, pozbawiono ludność polską opieki duszpasterskiej, zabroniono Polakom praktykowania i udziału w świętach kościelnych, wobec księży stosowano różnorakie restrykcje (m.in. zmuszano ich do porzucenia funkcji kapłańskich, składania oświadczeń antyreligijnych), a większość z nich padła ofiarą deportacji i skazań. Jednocześnie nasilenie represji wobec Kościoła katolickiego było równoznaczne ze wzmożeniem prześladowań całej polskiej mniejszości narodowej. Terror moralny i fizyczny stosowany przez komunistyczne władze przeciwko ludności polskiej prowadził do podejmowania przez Polaków dramatycznych wyborów. W obawie przed represjami, utratą życia, deportacjami porzucali

zewewnętrzne przejawy polskości i wiary, a życie religijne zeszło do podziemia. W zachowaniu polskości i katolickich tradycji religijnych najważniejszą rolę odegrała rodzina.

Mimo okoliczności niesprzyjających przetrwaniu wiary zamierzone przez komunistów cele – odsunięcie Polaków od religii katolickiej, wychowanie młodego pokolenia w duchu ateistycznym nie zostały zrealizowane.

Jak pokazują liczne badania, prowadzone współcześnie za wschodnią granicą, chociaż Kościół katolicki skazano na zagładę, kilkadziesiąt lat później, po upadku ZSRR, zdołał się odrodzić.

BIBLIOGRAFIA

- Arendt, Hanna. *Korzenie totalitaryzmu*. Niezależna Oficyna Wydawnicza, 1989.
- Biały, Andrzej. „Szkolnictwo polskie w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej w latach 1921-1938: zasięg, typologia, programy nauczania”. *Europa środkowo-wschodnia jako obszar wielu kultur i polityk. Studia historyczne i politologiczne ofiarowane Profesorowi Nikolajowi Iwanowowi*, red. Aleksander Kwiatek i Zbigniew Machelski, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2020, ss. 47-63.
- Bobryk, Adam. „Antyreligijna polityka władz radzieckich wobec Kościoła katolickiego – na przykładzie Mohylewa”. *Studia Polonijne*, t. 27, 2006, ss. 119-137.
- Borski, Stefan. *Prasa polska w ZSRR*. Centralne Wydawnictwo Ludów ZSRR, 1929.
- Dąbal, Tomasz (Tęgoborski, Włodzimierz). *Polacy Związku Radzieckiego*. Centralne Wydawnictwo Ludów ZSRR, 1929.
- Dzięgiel, Ewa, redakcja. *Prasa polskojęzyczna w początkach sowietyzacji Ukrainy. Wybór źródeł*, <https://prasapolukr.ijp.pan.pl/>. Dostęp 31.12.2021.
- Dzięgiel, Ewa. „Przymiotnik *czerwony* w polskojęzycznej prasie wydawanej na Ukrainie sowieckiej w latach 20. i 30. XX wieku”. *Acta Baltico-Slavica*, nr 40, 2016, ss. 206-231.
- Dzięgiel, Ewa, Katarzyna Czarnecka, Dorota A. Kowalska i Lyudmyla Yanushevska. *Polskojęzyczna prasa na Ukrainie sowieckiej w latach 1918-1939: przegląd tytułów i treści*. Instytut Języka Polskiego PAN, 2016.
- Gołachowska, Ewa. *Jak mówić do Pana Boga? Wielojęzyczność katolików na Białorusi na przełomie XX i XXI wieku*. Wydawnictwo Agade Bis, 2012.
- Graczykowska, Tamara. „Język polski w Rosji Radzieckiej w okresie międzywojennym a polszczyzna na Białorusi Radzieckiej (na materiale wybranych zagadnień fleksji rzeczownika)”. *Acta Baltico-Slavica*, nr 35, 2011, ss. 37-58.
- Graczykowska, Tamara. „Wpływ języka rosyjskiego na słownictwo wydawanej w dwudziestoleciu międzywojennym w ZSRR polskiej prasy (na przykładzie leksyki dotyczącej sfery rolniczej w gazecie ‘Trybuna Radziecka’)”. *Poradnik Językowy*, z. 7, 2014, ss. 76-87.
- Graczykowska, Tamara. „*Podgburek, lazik, sektant...* – leksykalne odzwierciedlenie wrogów państwa radzieckiego na materiale gazety ‘Trybuna Radziecka’ z lat 1927-1938”. *Acta Neophilologica*, nr 16, t. 1, 2014, ss. 15-25.

- Graczykowska, Tamara. „Uwagi o języku propagandy politycznej w prasie polskojęzycznej wydawanej w ZSRR w okresie międzywojennym (na przykładzie ‘Trybuny Radzieckiej’)”. *Acta Neophilologica*, nr 16, t. 2, 2014, ss. 37-46.
- Graczykowska, Tamara. „Odzwierciedlenie postępu technicznego w ‘Trybunie Radzieckiej’ (1927-1938) (na materiale rzeczownika)”. *Slavia Orientalis*, nr 64, t. 4, 2015, ss. 823-840.
- Graczykowska, Tamara. „Uwagi o sowietyzmach w polszczyźnie etnicznej i radzieckiej w dwudziestoleciu międzywojennym (na materiale Encyklopedycznego słownika wyrazów obcych. Pochodzenie wyrazów, wymowa, objaśnienia pojęć, skróty, przysłowia, cytaty Trzaski, Everta, Michalskiego i moskiewskiej ‘Trybuny Radzieckiej’ z lat 1927-1938)”, *Acta Baltico-Slavica*, nr 40, 2016, ss. 232-262.
- Graczykowska, Tamara. *Słownictwo „Trybuny Radzieckiej” wydawanej w Moskwie w latach 1927-1938*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2018.
- Graczykowska, Tamara. „Wybrane cechy języka propagandy politycznej w polszczyźnie radzieckiej okresu międzywojennego (na materiale moskiewskiej ‘Trybuny Radzieckiej’)”. *Slavia Orientalis*, nr 67, t. 4, 2018, ss. 721-733.
- Graczykowska, Tamara. „Słownictwo pola semantycznego „Edukacja i wychowanie” w moskiewskiej gazecie ‘Trybuna Radziecka’ z lat 1927-1938”. *Acta Polono-Ruthenica*, nr 25, t. 1, 2020, ss. 103-118.
- Graczykowska, Tamara. „Radzieckie ideologemy w prasie polskojęzycznej w ZSRR w okresie międzywojennym w ZSRR (na wybranych przykładach z ‘Trybuny Radzieckiej’)”. *Slavia Orientalis*, nr 70, t. 1, 2021, ss. 155-165.
- Graczykowska, Tamara. „Obraz radzieckiego sportu w moskiewskiej ‘Trybunie Radzieckiej’ w ujęciu ideologicznym i językowym (1927-1938)”. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, nr 12, t. 2, 2021, ss. 351-365.
- Grek-Pabisowa, Iryda, Małgorzata Ostrówka i Beata Biesiadowska. *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym: polszczyzna pisana*. Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2008.
- Iwanow, Mikołaj. „Polonia w Związku Radzieckim okresu międzywojennego: kontrowersje wokół liczebności”. *Dzieje Najnowsze*, t. 19, nr 4, 1987, ss. 29-51.
- Iwanow, Mikołaj. „Polacy w Związku Radzieckim w latach 1921-1939”. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 1177, *Nauki Polityczne*, nr 46, 1990.
- Iwanow, Mikołaj. *Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921-1939*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991.
- Kawecka, Krystyna. „Problemy rozwoju oświaty i kultury Polonii radzieckiej w latach 1921-1929 ze szczególnym uwzględnieniem Ukrainy i Białorusi”. *Kultura skupisk polonijnych: materiały z Sympozjum zorganizowanego przez Bibliotekę Narodową oraz Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk (Radziejowice, 22-23 IV 1980)*, red. Oskar Czarnik i Krzysztof Gronowski, Biblioteka Narodowa, 1981, ss. 255-273.
- Kenez, Peter. *Odklamana historia Związku Radzieckiego*. Bellona, 2008.
- Konstytucja Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich*, Książka i Wiedza, 1978.
- Kupina, Nataliya A. *Totalitarnyy yazyk: Slovar' i rechevyye reaktсии*. Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta, 1995 [Купина, Наталия А. *Тоталитарный язык: Словарь и речевые реакции*. Издательство Уральского университета, 1995].
- Lizak, Wojciech. *Rozstrzelana Polonia. Polacy w ZSRR 1917-1939*. Prywatny Instytut Analiz Społecznych, 1990.

- Marples, David R. *Historia ZSRR. Od rewolucji do rozpadu*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN, 2006.
- Mędelska, Jolanta, i Marek Marszałek. „Twórzmy słownik ‘polskiego języka radzieckiego’”. *Poradnik Językowy*, z. 8, 2000, ss. 39-49.
- Ovsepyan, Rafail P. *Istoriya noveyshey otechestvennoy zhurnalistiki (uchebnoye posobiye)*. Izdatel'stvo MGU, 1999 [Овсепян, Рафаил П. *История новейшей отечественной журналистики (учебное пособие)*. Издательство МГУ, 1999].
- Paczkowski, Andrzej. *Prasa polonijna w latach 1870-1939. Zarys problematyki*. Biblioteka Narodowa, 1977.
- Paczkowski, Andrzej. *Prasa polska w latach 1918-1939*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980.
- Patek, Artur. „Z uwag nad położeniem Kościoła katolickiego w ZSRR w okresie międzywojennym”. *Dzieje Najnowsze*, t. 27, nr 1, 1995, ss. 1-12.
- Rostowska, Małgorzata. „Radziecki dwutygodnik ‘Głos Młodzieży’ z 1925 r. Przyczynek do opisu polskojęzycznej prasy dla dzieci i młodzieży w latach dwudziestych i trzydziestych”. *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, red. Janusz Rieger i Dorota A. Kowalska, t. 4, Wydawnictwo Naukowe Semper, 2010, ss. 197-224.
- Rożkow, Władysław. „Sowiecka administracja państwowa wobec duchowieństwa rzymskokatolickiego na Podolu w latach 1944-1964”. *Studia z historii najnowszej Polski*, red. Rafał Łatka i Michał Przeperski, Instytut Pamięci Narodowej, 2020, ss. 73-91.
- Skydan, Oleksandr. „Uwagi o sowietyzmach w kijowskim „Sierpie” z lat 1922-1925”. *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, red. Ewa Dziegiel, Katarzyna Czarnecka i Dorota A. Kowalska, t. 5: *Polskie dziedzictwo językowe na dawnych Kresach*, Wydawnictwo Naukowe Semper, 2012, ss. 311-324.
- Szubtarski, Grzegorz. „Antykościelne ustawodawstwo w ZSRR za rządów Włodzimierza Lenina (1917-1923)”. *Kościół i Prawo*, t. 2, nr 2, 2013, ss. 63-75.
- Thom, Françoise. *Drewniany język*. Tłum. Izabela Bielicka. Wydawnictwo CDN, 1990.
- Zemtsov, Il'ya G. *Sovetskiiy yazyk – entsiklopediya sovetskoy zhizni*. Veche, 2009 [Земцов, Илья Г. *Советский язык – энциклопедия советской жизни*. Вече, 2009].
- Życki, Artur. *II Rzeczpospolita w publicystyce sowieckiej. Polityka, gospodarka, stereotypy*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Społecznej, 2006.

**KLECHA, KSIĘŻULEK, OPRYSZEK W SUTANNIE:
UWAGI O ANTYRELIGIJNEJ POLITYCE WŁADZ RADZIECKICH
WOBEC KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM
(NA MATERIALE MOSKIEWSKIEJ GAZETY TRYBUNA RADZIECKA)**

Streszczenie

W artykule omówiono politykę władz ZSRR wobec Kościoła katolickiego w okresie międzywojennym. Konsekwencją działań podjętych przez komunistów miała być całkowita likwidacja struktur kościelnych oraz wychowanie nowego, radzieckiego Polaka – ateisty.

W efekcie licznych kampanii prowadzonych przez służby specjalne, organy administracji państwowej, opartych głównie na terrorze i fizyczną eliminację duchowieństwa i wiernych, Kościół katolicki praktycznie przestał istnieć w ZSRR w 1938 r.

Jednocześnie w artykule pokazano na przykładzie polskojęzycznej gazety „Trybuna Radzieckiej”, jak za pomocą narzuconej odgórnie przez władze komunistyczne antyreligijnej propagandy dążono do kształtowania pożądaných, ateistycznych postaw wśród obywateli ZSRR.

Słowa kluczowe: Kościół rzymskokatolicki; ZSRR; prześladowania religijne; okres międzywojenny; radziecka prasa polskojęzyczna.

KLECHA, KSIĘŻULEK, OPRYSZEK W SUTANNIE
[HOLY JOE, LITTLE PRIEST, HOODLUM IN SOUTANE]:
OBSERVATIONS ON THE ANTIRELIGIOUS POLICY
OF THE SOVIET AUTHORITIES TOWARDS THE CATHOLIC CHURCH
IN THE INTERWAR PERIOD
(BASED ON THE MOSCOW NEWSPAPER *TRYBUNA RADZIECKA*)

S u m m a r y

This article is devoted to the repressive action against the Catholic Church in the interwar period in the USSR. The author tries to show how the Soviet authorities fought against the Church. They destroyed religion and the Catholic Church in several ways: by introducing a series of decrees, and by employing the brutal terror of the physical elimination of the clergy and believers. This all led to the liquidation of the Catholic Church in 1938. This paper also focuses on the description of how antireligious propaganda was implemented in the Polish-language Soviet newspaper *Trybuna Radziecka* [Soviet Tribune] in order to influence Soviet people and encourage them to assume the desired attitude, namely, the renunciation of the Catholic faith.

Keywords: the Catholic Church; the USSR; religious persecution; the interwar period; Polish-language Soviet press.